

СТИХЪТ КАТО ПЪТЕШЕСТВЕНИК: ПРЕДСТАВЯНЕТО НА СЪВРЕМЕННА БЪЛГАРСКА ПОЕЗИЯ В ЧУЖБИНА. АСПЕКТИ И ПРОБЛЕМИ

Иван Ланджев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Основна идея на текста е да оспори най-честите стереотипи, свързани със съвременната литературна сцена в България (дефинирана като „семеен живот“). Авторът се съсредоточава върху проблемите, на които се натъква съвременната българска поезия при представянето си в чужбина. Други ключови въпроси, на които се обръща внимание, са преводът, популярните митове за езика ни, използвани като оправдание за липсата на международен успех, както и различните типове конформизъм, които биват окуражавани в малките „семеини кръгове“.

Keywords: family, family life, local, poetry, translation, language, good practices, conformism, initiatives, festivals

Когато през 1939 г. Уистън Хю Одън емигрира от Великобритания, за да се установи в Ню Йорк, той бяга не само от задаващата се война. Разбира се, при тежестта на такава причина за отпътуване другите възможни мотиви закономерно остават в сянка, но това не значи, че не съществуват. В късните си интервюта поетът назовава и „истинската“ подбуда за заминаването си – културната среда в родината му. Той нарича английския литературен живот от онова време, живот, в който е участвал активно, „a family life“ (семеен живот). Ако определението е вярно за Обединеното кралство, то не е трудно да си представим колко по-вярно ще прозвучи, съотнесено към литературния живот на България.

Ще започна с неоптимистичното твърдение, че „семеиността“ на нашата литература в момента изглежда *неизкоренима* – спорен е въпросът дали това се дължи на геополитически фактори, дали е резултат от историческите ни перипетии, или от естествените „лимити“ на българския език, респективно малкия брой говорещи по света. Но съвсем не е спорно, че и трите изброени причини звучат като наизуестно оправдание, отправено към някакъв невидим, но вездесъщ обвинител. Оправдателният тон е станал и *официално приетият*, когато се заговори по темата и се подеме популярната дискусия: за несгодите на българската литература в чужбина, за откъслечните, спорадични успехи на съвременни български писатели в „големия“, „из-

вънсемен“ западен контекст и изобщо за незавидната ни роля на „екзотика“, скрита някъде по неосветените ъгли на рафтовете в книжарниците на запад от Калотина.

Междинната ми позиция на литературовед и автор на художествени текстове на български език донякъде ми позволява да гледам на проблема и от дистанция, и *отвътре*. Пак поради собствените ми занимания и натрупания от тях емпиричен материал, за мен е по-достъпно да говоря за премеждията конкретно на *съвременната българска поезия* при представянето ѝ в чужбина. Въпросът, разбира се, е твърде обширен и предполага обемно изследване, времето тук ми позволява само да го щрихирам.

Говорейки за локалността на литературния ни живот и в частност на поезията ни, ми се струва необходимо преди всичко да се простим с всеизвестните митове. Те са няколко и носят характера на *псевдоаргументи* в дебата.

1. Митът за „малкия език“

В целия свят български език говорят около девет милиона души. Подобни статистически данни автоматично се *усвояват* от оправдателния дискурс за „участта“ на съвременната ни литература – езикът е малък, неразпространен, оттам интересът към него е малък, следователно и потенциалният пазар е нищожен. Преводите – неблагодарен труд за малък език – също съвсем закономерно са малко. Приблизително такава е реториката *в услуга* на устойчивата митологема.

При анализ на доводите тя се руши от самосебе си.

Далеч „по-малки“ езици от българския се радват на активен обмен и диалог с другите национални литератури, уверено излезли извън прегръдката на „семейството“. Бих посочил примера със Словения. По света словенски език говорят малко повече хора от населението на София. През 2011 г. имах възможността да участвам в международен поетичен фестивал¹⁾, провеждащ се в няколко словенски града, и така от първа ръка да се запозная с несъстоятелността на аргумента за „малкия език“ – чисто практически. Оставям настрана безрадостния за нас паралел – броя имена²⁾, успели да излязат от локалната среда и да се позиционират в световната литература, едновременно с това манифестирайки националното като ценност. По-важното е, че се поддържат програми и инициативи за „*пропускливост*“ на литературата. Освен *Dnevi poezije in vina* ежегодно се провежда и още един международен фестивал от голям мащаб (*Vilenica*³⁾), гостуват световноизвестни автори (и тук нямам предвид самоцелното им *показване*, а практическата им въвличеност в културни инициативи – дискусии, лекции, семинари и т. н.), а в чужбина същото правят и съвременните словенски писатели. „Семейството“ върши своята работа по възпитание на литература, която *пораства*.

Същите добри практики видях и в Словакия през 2013 г. като гост на фестивала *Ars Poetica* в Братислава. Словашкият език се говори от 5.5 милиона души по света.

За сравнение, в България единственият международен поетичен фестивал е *София Поетики*, който от няколко години насам намалява наградния си фонд

и разчита повече на външната ефектност на формата – условието в него е публиката да гласува за своя фаворит на място. Това правило е, разбира се, твърде лесно податливо на компрометиране (чрез „агитки“, приятелски кръгове, дошли да гласуват и т.н.) и дългосрочните ползи за литературата могат да останат на заден план дори при непринуденото добро желание на организаторите.

Едва през 2013 г. се появи алтернатива на *София Поетики* в лицето на *Софийския международен литературен фестивал*, при чието организиране, изглежда, се обръща повече внимание на *единна водеща идея*, която да доминира всяко издание. Но за изводи и оценки е все още прекалено рано – изданията на този фестивал досега са само две.

2. Митът за „трудния език“

Вторият „аргумент“ на локалната, семейна среда е този за *трудността* на българския език: недоказана (защото е освен всичко друго и твърде релативно понятие), но неизменно разпознавана като препъникамък за „конвертируемостта“ на нашата литература. Според него освен че е малък, българският език, за съжаление, и се превежда трудно. А още по-лошо е, че също толкова трудно се превежда и *на него*. Сиреч, различията между оригиналния език и превода, от която и страна да сме застанали, винаги са в наш ущърб. Например това „обяснява“ стряскащата липса на български преводи на канонични произведения, включително и до днес. Особено в поезията дефицитът е омаломощаващ⁴⁾, но стереотипите за „трудността“ услужливо се заемат да обяснят и него.

Същият „аргумент“, гласящ буквално „българският е труден, а заедно с него и английският, немският, всички езици са *трудни*“, „осветлява“ и друго причудливо явление в семейната ни среда – липсата на *канонични преводи*. У нас те са отново необичайно малко. Към тях се числят преводите на Шекспир от Валери Петров, във философската проза канонични са преводите на Кант от Цеко Торбов... Всъщност списъкът не може да бъде продължен още дълго. Често проблемът се изражда и в диаметралната си противоположност: например „Евгений Онегин“ има *тринайсет превода на български* и нито един масово припознат като *каноничен* (помоему такъв трябва да бъде този на Григор Ленков).

„Трудността“ обаче не е спряла Валери Петров. В предговора към своите преводи на Шекспировите сонети поетът пише: „И накрая две думи за проблемите при превода. Споменатата вече разлика в граматиката на двата езика прави тъй, че преводачът трябва да определя категорично пола на адресата в много случаи, в които оригиналът оставя на читателя да реши този въпрос за себе си. Друго – и по-важно – е постоянното оплакване на преводачите от английски: този език е много „по-сгъстен“ от нашия и вече само по тази причина 10-те или 11-те срички на стиха могат да поберат в оригинала много повече не само информация, но и поезия... В резултат немалко от барокото богатство, от тънкостите на изразите, от прецизността на мислите неизбежно се губи. Финалът на № 87 казва по

смисъл: „Насън се виждах крал, събудих се – нищо подобно!“ . Как това да бъде предадено на български тъй живо и просто, както е в оригинала? Сякаш стихът се отнася за самия преводач: бленувал е, че ще преведе всичко „по кралски“, но се събужда – *no such matter!*“ (Петров, 1999: 19 – 20). Обективните препятствия за преводача винаги са налице, но Валери Петров се е справил с грандиозното предизвикателство, вярвайки безрезервно, че „все пак това е Шекспир и нещо от хубостта на поезията му ще е останало. Тук пишещият разчита и на читателя“.

„Трудността“ не е спряла и Александър Шурбанов да преведе „невъзможния“ Дилън Томас, „вдъхновен и ненаситен ковач на думи“ (Шурбанов, 1992: 12). Пред нея не е отстъпил и Николай Кънчев, правейки своите стилизирани преводи на Езра Паунд, без *всъщност* да знае английски, с помощта на други преводи, други преводачи и други езици – в резултат на което е написал повече или по-малко *нови стихотворения*. Самият Паунд, както знаем, пък прави нещо подобно със своите „преводи“ на китайска поезия.

В интервю за „Труд“ на журналистическия въпрос: „Мислите ли, че езиковите нюанси, на които е написана „Възвишение“, са преводими и възпроизводими на други езици?“, авторът на романа Милен Русков (самият той също и преводач от английски) отговаря: „Оказа се, че да. Смятах, че това е невъзможно, но моят приятел Кристофър Бъкстън, който знае много добре български, защото преподава в английската гимназия в Бургас от 80-те години, преведе 25 страници от „Възвишение“ на своя роден диалект от графство Съфък, Англия. Получи се много хубаво и много смешно. Неговият диалект е много смешен, когато се съпостави със съвременния английски книжовен език“ (Русков, 2014). Споменатият Кристофър Бъкстън работи и по няколко превода на мои стихотворения, в които наличието на рими, особената структура на стиха на български, различна от тази на английския, както и редица други формални препятствия (специфични идиоми, музикалност на фразата в оригинала и т.н.) не го отказаха от начинанието – това собствено *представява и работата на преводача*.

3. Митът за „уникалния“ език

Той е резултат от сумирането на предните два. *Малък и труден* език според тази представа моментално се отъждествява с *уникален* език.

Според така построения „аргумент“ на български могат да се предадат нюанси, емоции, специфична информация и прочие елементи, които остават скрити и недостъпни за останалите световни езици. Казаното звучи абсурдно, но буквалното тълкуване е точно такова. А нима всеки език не е уникален? И не е ли задачата на художествения превод да предаде, доколкото е възможно, именно уникалността, пренасяйки я в едно друго поле на уникалност, извън „семейството“?

Може би дори по-опасен от разпространените митове оправдания на семейната среда е *конформизмът*, който тази среда поражда. За разлика от из-

броените стереотипи той не е зает да извинява затвореността на литературата ни, а я *утвърждава* все повече и повече, прави я да бъде *в реда на нещата*. Накратко – *авторите се нагаждат според локалната си среда*.

Най-видим е *конформизмът на лавирането* – авторът извършва действия, които да се понавряват на локалната среда, с надеждата да бъде приет в семейството. Веднъж изготвил си такава „програма“, той вече не се интересува никак от гледната точка на вечността, *sub specie aeternitatis*, от големите задачи и проблеми на литературата, от стремежа за превъзможване на времето, положен в писаното слово по необходимост. Такъв автор иска да е част от семейството преди всичко защото, оглеждайки средата, набързо си дава сметка, че е зависим от семейството, преди да е зависим от по-високите принципи на изкуството си.

Такъв автор, разбира се, греша, но той не е сам. Многобройните му копия започват постепенно да възпитават вкус *вътре в семейството*, увличат се от провинциалните междуособици, сплетни и малки борби, характерни за затворения, локален контекст, и в резултат литературата търпи загуби.

Често пъти непринудената реакция срещу това явление води до друг вид конформизъм – този на *дистанцията*. Авторът се затваря и се маргинализира сам, самоубеждавайки се, че постъпва достойно, като не представя творчеството си (а в действителност какво по-нормално от това да покажеш какво си написал?) и не участва в нищо. Той пък е сигурен, че бъдещето и вечността ще бъдат благосклонни към него. Сигурност, непочиваща на никакъв здрав, естетически фундамент.

Този автор също греша. Защото неучастието му в големите клики не значи, че не участва *по инерция* в малки, реакционни такива – според обичайния сценарий самодистанциралите се автори също се обединяват в малки групи, където основно занимание е взаимното поощрение и хвалене, съчетано с демонстративна незаинтересованост от литературния живот „навън“.

Най-опасен за литературата обаче е *творческият конформизъм* – да *нагаждаш самото си писане* според претенциите и изискванията на господстващите клики: „сега се харесват такива и такива стихове – следователно ще пиша така; сега не е популярно да се пише в рими – следователно няма смисъл и да се разучава прозодията, буквално всичко може да бъде свободен стих; сега трябва да се пише за града; за нощта; за София; за конкурс; за награда, която се дава от тези и тези, а те харесват това и това“. Познавам съвременни български поети, които пишат в свободен стих от чисто практически съображения – за да може да се преведе по-лесно, че иначе с римите става сложно – и са безсилни да видят откровения цинизъм, залегнал в това решение.

За да не завършвам песимистично, ще отбележа и добрите практики, които през последните години все пак успяха да се утвърдят в страната ни. Благодарение предимно на чуждестранни фондации сътрудничеството със западните литератури се засили: бих отбелязал в този контекст най-вече Созополския се-

минар по творческо писане, който се провежда ежегодно и събира български и англоезични автори в рамките на наситена програма, включваща четения, лекции, семинари и превод. Нека към него добавим и годишната награда „Кръстан Дянков“ за превод на съвременен англоезичен роман, учредена през 2007 г. също от фондация „Елизабет Костова“.

Прави впечатление обаче, че това са все чуждестранни инициативи, буквално начинания на „Америка за България“, а не наши. Тоест Западът се интересува повече от езика ни, отколкото нашата собствена държава, където „семейството“ е твърде заето да се занимава с незначителни проблеми и караници. Оттук идва и специфичното усещане за свобода при всяко четене в чужбина или участие в поетичен фестивал извън България – намирайки се в такава ситуация, винаги съм забелязвал, че чуждестранната публика остава *само с текста* и това прави реакцията ѝ по-необременена. Читателската аудитория в Словения, Словакия, Австрия, САЩ, Германия и на други места, където съм представял стиховете си или са излизали в периодичния печат, не се интересува от дразгите в малкото ни литературно семейство. Това прави рецепцията в чужбина обективна и безпристрастна, а излизането от „семейството“ – неизменно приятно.

За да престане стихът ни да бъде просто турист, а да се превърне наистина в горд пътешественик, е нужно осъзнаване, че има не толкова страшен, колкото любопитен и гостоприемнен свят извън пределите на локалното. Литературата ни ще бъде незряла, докато не излезе свободна извън семейството си. Българската държава не е добра майка на езика си, тя не иска и да чува за поощряване на изкуството и добри практики (именно поощряване, защото другата крайност – упражняване на контрол – би означавала тоталитаризъм, а всичко това ни е печално известно и добре познато).

Възможните изходи от това положение са два – или майката да положи усилия, за да се промени (по-малко вероятното), или децата, растящи в проблемно семейство, да се оправят сами. По-вероятното.

БЕЛЕЖКИ

1. Dnevi poezije in vina“.
2. И като общ брой, и на глава от населението цифрите не са в наша полза. „По-големият“ български не успява да „изнесе“ съвременна литература с темповете на „по-малкия“ словенски.
3. В рамките на този фестивал имах удоволствието да превеждам стихове на нашия поет Румен Леонидов.
4. Цитираният вече У. Х. Одън – един от най-големите поети на XX век, има само няколко преведени стихотворения у нас, в антологията „Нощен дъжд. Съвременна английска поезия“, датираща от 1980 г. Справедливостта из-

иска да прибавя към тях и спорадичните опити, публикувани тук-там в интернет през годините, но дори и с тях общият брой преведени на български стихотворения трудно ще надвиши десет.

ЛИТЕРАТУРА

- Петров, В. (1999). За времето и вечността (предговор на преводача). – *Шекспир. Сонети/ Shakespeare, William. Sonnets*. София: Захарий Стоянов.
- Шурбанов, Ал. (1992). Словоделецът от Уелс (предговор на преводача). – *Томас, Дилън. И смъртта ще остане без царство*. София: Народна култура.
- Русков, М. (2014). Милен Русков: Обществото ни е пред праг, който не може да прескочи. Интервю. – В-к „Труд“, *електронно издание*, 27.09.2014, (07.10.2015) <<http://www.trud.bg/Article.asp?ArticleId=4333535>>

REFERENCES

- Petrov, V. (1999). *Za vremeto i vechnostta (predgovor na prevodacha)*. – *Shakespeare, William. Sonnets*. Sofia: Zahariy Stoyanov.
- Shurbanov, Al. (1992). *Slovoletsat ot Uels (predgovor na prevodacha)*. – *Tomas, Dylan. I smartta shte ostane bez tsarstvo*. Sofia: Narodna kultura.
- Ruskov, M. (2014). *Milen Ruskov: Obshtestvoto ni e pred prag, koyto ne mozhe da preskochi*. Intervyu. – *V-k „Trud“, elektronno izdanie*, 27.09.2014, (07.10.2015) <<http://www.trud.bg/Article.asp?ArticleId=4333535>>

THE VERSE AS TRAVELER

Abstract. The essay’s main intention is to battle the most common stereotypes associated with the contemporary literary scene in Bulgaria (defined as “a family life”). The author focuses on the problems that contemporary Bulgarian poetry faces when presented abroad. Other key issues include translation, popular myths about our language used as an excuse for the lack of international success and the different types of conformism which are being encouraged in the small “family circles”.

✉ **Dr. Ivan Landzev**

Sofia University

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

Sofia, Bulgaria

E-mail: i_landzhev@yahoo.com